

A NÉPESSÉG HULLÁMZÁSA ÉS AZ ANALFABETIZMUS

–1869 óta–

A MAI vigasztalan helyzetünkől fakadó sok panasz, a nemzet ügyeit intéző körök és kormányhatóságok elé tornyosuló nehéz problémák arra kényszerítenek bennünket, hogy a ködös, bizonytalan jövőbe vezető útunk megvilágításához a múltban keressünk felhasználható tanulságokat. Most persze más szemmel nézzük azt a múltat, amely jelenében soha ki nem elégített bennünket; most titkon vagy hangosan visszakívánjuk, de közbejött szerencsétlen eseményeinket meg nem történtekké tenni nem áll hatalmunkban. Az elmúlt utolsó évtized alatt olyan sokat éltünk, hogy a világháborút megelőző múlt egy egész század távlatába esik vissza tőlünk és mégis úgy érezzük, hogy a jelenünket nem tudjuk fölvenni, a jövőnek nem tudunk nekiindulni, határozott lendülettel, tiszta célkitűzéssel, erős akarattal a nélkül, hogy helyre ne állítsuk előbb valamiképpen a múlttal a folytonosságot. Talán legjobban érzik ennek szükségét a népoktatók, hiszen az ő rendeltetésük, legszentebb hivatásuk, hogy megérezzék és megértsék a nemzeti lélek minden panaszát és óhaját, kétkedését és bizalmát, gyengeségét és ébredő erejét. A ködöt eloszlatni, a világosságot élesíteni, az erőt összegyűjteni, egymásba kapcsolni — az ő kötelességük; érezze meg ez a nemzet, hogy van még életerő benne, mely jogossá teszi hitét, reményét feltámadásához.

Statisztikusaink soha ezelőtt nem dolgoztak annyi szorgalommal, annyi odaadással ennek a megmaradt és jövőt ígérő erőnek a számszerű feltárásán. A pedagógusok, a kultúrpolitikusok s a népnevelők kapva kapnak ez értékjelző számok után, hogy bizonyítsanak, meggyőzzenek általuk, megműveljék és termékennyé tegyék a hit, a remény talaját.

A nemzetnek, az ország vérkeringésének, kulturális és gazdasági életének a középpontja Budapest. Lakosainak száma 1869 óta 243.2%-kal emelkedett 1920-ig s ez az emelkedés, gyarapodás nem akadt fenn 1920 után sem. A következő öt évben — ha nem is sokkal, de 3.4%-kal mégis gyarapodtunk; ez is 32.000 lelket jelent. Az egész mai magyar területünk népessége 1869—1920-ig 59.2%-kal szaporodott, a vármegyéké külön 46.6%-kal, a törvényhatósági városoké 77.7%-kal. Pest vármegye népességének kivételes, 117.5%-os emelkedése is annak tulajdonítható, hogy Budapest körül, a Duna balpartján teljesen összefüggő külváros keletkezett 1869 óta 226.313 lakossal s ezek az új települések 42.3%-át teszik a vármegyéjük lélekszáma emelkedésének. A városok népességének ez az aránytalan növekedése a vidékkel szemben iparunk és kereskedelmünk erős föllendülését, ez viszont az

összes lakosság kultúrigényeinek a megnövekedését jelenti. A vidéki lakosságnak a városokba való özönlése nem csupán kenyérkeresést jelent, hanem újabb munkaalkalmakat is az újabb kultúrigények kielégítésére. Budapestnek 1925-ben összeírt népességéből csak 38.4% a budapesti születésű, 61.6% a beköltözött. Egyes vármegyék tizezrével szaporították a főváros lakosságát; Pest vármegyéből költözött be a főváros összes lakosságának 8.9%-a, Fejér megyéből 3.5%-a, Veszprémből és Zalából 2.2%, Tolnából és Vasból 1.7—1.7%, Somogyból 1.5% és nincsen az országnak olyan vármegyéje, ahonnan legalább 400 ember ne költözött volna fel Budapestre a föllendülés időszakában!

A vidéknek ez a Budapest felé irányuló hullámozása a legújabb időben nem törött meg. Még 1925-ben is a főváros népességének 20—30 év között való korcsoportja volt a legerősebb, az összes népesség 22.5%-a. Ezzel szemben a legelső tíz éves korcsoport csak 10.6%-ot tett ki. Jellemző a helyzetre, ha nagyobb vidéket, pl. a Duna jobbpartjára eső ii vármegye gyermeklétszámát hasonlítjuk össze a székesfővároséval. Míg az előbb említett vidéken az 1920-as népszámlálás adatai szerint a gyermekek létszáma 11 éves korig az ott élő népesség 27.8%-a volt, Budapesten ez a korcsoport összesen csak 16.9%-ot ad. (A fővárosi statisztikai hivatal adatai szerint pedig csak 14.3%-ot.)

Vizsgáljuk meg most már, mit jelent a népességnek ez a hullámozása a városok felé az általános műveltség fejlődése szempontjából. Általánosan elfogadott értékmérője ennek a fejlődésnek az írni-olvasni tudók száma. Aki tud írni-olvasni, az rendszeres iskolai oktatásban is részesült. Ezt a föltevést a kevés kivétel nem dönti meg. Az iskolának pedig még a legelső fokon is az a rendeltetése, hogy rendet teremtsen az emberek értelmi, érzelmi és akaratvilágában, képessé tegye őket ennek a rendnek a megkedvelésére, megőrzésére és fejlesztésére. Amióta tényezővé vált a nép az ország politikájában, csak azóta lett a népiskola gondozása az ország kormányzatának is lényeges feladatává. Téves eljárás volna, ha a népiskola fejlődését az elmúlt századokban is a mai kor szemüvegén át vizsgálnék és megrovással illetnök elmaradottságáért azt a népet, amelynek önrendelkezési joga az állami életben nem volt. Báró Eötvös József, mai népoktatási törvényünk megalkotója, sokkal világosabban látta ezt a kérdést, mint mi, mert ő a népjogok megalapozásának az idejében élt. Ő emeli a státus elsőrendű feladatai közé a népművelés ügyét s azt mondja az 1871. évi képviselőházi jelentésében: „A népművelésügynek előtérbe helyezését megkívánja az állam biztonsága oly országban, ahol a polgári jogok élvezésére nézve kiváltságok nem léteznek: mert éppen az állam biztonságát semmi inkább nem veszélyezteti, mint mikor legfontosabb ügyeiben olyanok határoznak, akikben az arra szükséges műveltség hiányzik. Ezt az előtérbe helyezést követeli az igazság, mely szerint azon osztályok érdekei veendőek mindenekelőtt figyelembe, amelyek legszámosabbak és együttvéve az állam terheinek legnagyobb részét viselik. Ezt tanácsolja az a körülmény is, hogy azon osztályok, melyek magasabb művelődésre igényt tartanak, nemcsak érzik ezt a szükségét, hanem annak kielégítéséről saját erejükből gondoskodhatnak is, míg a népnek éppen azon osztályai, melyeknek az oktatásra legtöbb szükségük lenne, annak a hiányát nem

is gyanítják és ha akarnák is, a hiányt saját erejükből pótolni nem képesek. Pauler Tivadar a következő évben már ezt jelenti az országgyűlésnek: „A népoktatás ügye kifejlődésének útjában én is ugyanazon akadályokat találtam, melyek az ő (br. Eötvös J.) törekvéseit gátolták: a nép között az iskolába járás és a tanulás iránti majdnem felvilágosíthatatlan nagy közönyt, az iskolák hiányát, a létezők elégtelenségét és az iskolai épületek célszerűtlenségét; a tanítók hiányát s a hivatalban levők képzetlenségét; az iskolák felállítására, a létezők fenntartására, a tanítók fizetési javítására szolgáló anyagi erők elégtelenségét ...“ A felsorolt „akadályok“ között, ha helyesen látta meg azokat Pauler miniszter, az utolsó helyen állót kellett volna első helyen említenie, mert hiszen Eötvös szerint „azok, akiknek az oktatásra legtöbb szükségük lenne, annak a hiányát nem is gyanítják. Először a hiány tudatára kellett ébrednie az alkotmányos jogokban részesített népek és csak a hiány tudatára ébredt nép vádolható a műveltséggel szemben tanúsított közönnel.

Azért bocsátottam előre a népességi mozgalmainkat jelző statisztikai adatokat, mert a kultúrigények föléledése és közgazdasági viszonyaink megváltozása között szoros, szerves kapcsolat látszik. Budapest rohamos fejlődése, népének származás szerint kimutatott összetétele feljogosít arra, hogy benne vizsgáljam elsősorban az egész ország népműveltségének a fejlődését. Ha csupán az ími-olvasni tudást veszem a fejlődés értékmérőjének, ehhez a következő hivatalos adatok állanak rendelkezésemre. 1869-ben a főváros népességének 68.5%-a tudott írni-olvasni, 3.7%-a csak olvasni tudott, 27.8%-a analfabéta volt. A csak olvasni tudók százaléka 1880-ban már 16%-ra esett vissza, 1890-ben és 1900-ban 1.1%-ot mutat ki a statisztika, 1910-ben 0.5%-ot, 1920-ban 0.5%-ot. Az analfabéták száma is folyton apadt: 1880-ban 23.1%, 1890-ben 16.6%, 1900-ban 10.7%, 1910-ben 6.5%, 1920-ban 4.8%. Ebben a számításban nem szerepelnek a 6 éven alul levő gyermekek, akik iskolába még nem is járhattak. Érdemes följegyezni, hogy már kezdetben is a IV. és az V. kerületben jóval az átlagon alul vannak az analfabéták, az előbbiben 10.8% a számuk, az utóbbiban 14.7%; míg a budai oldalon 31.8%, a mai X. kerületben pedig 41.9%, 1920-ban a budai oldal már csak 4.5%-kal szerepel, viszont a X. kerületben most is még 6.5% az analfabéták száma, a VIII. kerületben 5.2%.

A székesfővárosi elemi iskolákkal kapcsolatban már a 70-es évek óta szinte megszakítás nélkül folyik a felnőtt analfabéták oktatása. Legújabbán 1929-ben a főváros tanácsa külön összeírta a területén tartózkodó analfabétákat, de 9630-nál többet nem sikerült összeírni. Évenként átlag 1000 analfabéta tanul meg írni, olvasni és számolni ezeken a tanfolyamokon; számukat apasztani lehet, de teljesen kiküszöbölni nehéz, mert mindig jönnek újak helyükbe. Az összeírtak között 15 éven aluli csak 19 volt, 50 éven felüli pedig 5913. Nemre nézve 1916 férfi és 7714 nő. Budapesten született közülük 1087, a többi vidékről vagy külföldről költözött be, mégpedig 50.6% magyar vármegyéből, 20.5% a szomszédállamoknak ítélt magyar területről, 6.9% külföldről. A székesfőváros felnőtt analfabétáinak a száma azonban nem 9—10 ezer, hanem 35.425 — akkor is, hacsak a 15 éven felüli

népességet vesszük számításba, hiszen a 15 éves fiatalok is tanköteles még, ha nem tud írni-olvasni és ha egy tanéven át jár iskolába, írni-olvasni-számolni ez alatt az idő alatt is megtanítják a továbbképző iskolában. A 15 éven felülieket azonban már kutatni kell és csak meggyőző érvekkel lehet hatni a legtöbbre, hogy felébredjen kultúrigényük és rászánják magukat a hiányok pótlására. Ezen nem is lehet fennakadni, hiszen foglalkozásuk szerint ezek az összeírt analfabéták a legtöbben napszámosok 1851, ipari vagy kereskedelmi alkalmazott 1018, közlekedési alkalmazott 228, háztartási alkalmazott 620, ismeretlen vagy nem állandó foglalkozást 5913-ról jegyezték föl.

Budapest népessége 1874—1925-ig, tehát 50 év alatt 664.128 személlyel szaporodott, ebből természetes szaporulat 140.598 és a bevándorlások többlete 523.530. A beköltözőitek nem hoznak magukkal valamennyien erkölcsi, szellemi és anyagi értékeket, több a hiány, a szegénység, mint a vagyon abból, amit ide hoznak.

Talán az a körülmény világítja meg legjobban az általuk teremtett helyzetet, hogy Budapesten 1925-ben 647 szoba nélkül való és 112.931 egyszobás lakás volt. Ezekben összesen 427.668 személy lakott, vagyis a főváros népességének 43.4%-a. Ha ilyen borzasztó körülmények között is csak 4.8%-a analfabéta a 6 éven felül levő lakosságnak, ez Budapest átható kultúrfölényére vall. Mert hiszen ha az összeírt analfabétákról megállapítható, hogy 77.5%-uk nem Budapesten született, hanem úgy költözött be ide, ebből szabad arra következtetni, hogy az összesek % része sem a budapesti iskolakerülőkből nőtt fel, hanem jött — a Budapest felé törő néparadattal s új helyzetük a szegénység, a nélkülözések között is arra kényszeríti őket, hogy tanuljanak meg írni, olvasni és számolni.

Vidéki városaink közül egyik sem közelíti meg Budapestet népességének szaporulata arányában. Legközelebb áll hozzá Miskolc, ahol 164.6%-kal növekedett a lakosok száma 1869—1920-ig, ezután következik Debrecen 123.7%-kal. Meghaladják még az országos átlagot: Pécs 99.3%-ával, Győr 90.7%-kal, Kecskemét 72.7%-kal, Székesfehérvár 72.4%-kal, Szeged 67.7%-kal és Sopron 66.6%-kal. Hódmezővásárhely már nagyon elmaradt az országos átlag mögött 24%-os szaporulatóval, Baja pedig csodálatos módon visszaesett a 40 év előtti állapotába s az 1910. évi népességéhez képest 7.8%-os fogyást mutat. A népműveltség szempontjából ezekben a törvényhatósági joggal felruházott városainkban már nem állapítható meg az a lendület, amely a fővárost jellemzi az elmúlt 50 esztendőben. Míg a főváros analfabétáinak a száma ez alatt az idő alatt 243.2%-os népszaporulata dacára 27.8%-ról 4.8%-ra apadt, addig pl. Székesfehérvárt, ahol az 1871. évi miniszteri jelentés szerint már 1869-ben a tankötelesek 96%-a járt iskolába, 1920-ban még mindig 6.9% hat éven felüli analfabétával rója meg a statisztika. Még Sopron 3.9%-os terhe sem talál mentéget, ha igaz, hogy tankötelesei már 1869-ben is 94.7%-ig jártak iskolába. Miskolcnak már sok a beköltözőitje s jóllehet 50 év előtt csak 55.6%-ig járatta iskolába tanköteleseit, 1920-ban már csak 9.1% analfabétát mutat ki terhére a statisztika a 15.2%-os országos átlaggal szemben. Pécs 50 év előtt kedvezőbb helyzetet tüntetett ki Miskolcnál

s most 11.5% analfabétáinak a száma. Debrecen, Szeged, Hódmezővásárhely már nagyon közel állanak az országos átlaghoz, Baja és Kecskemét pedig felül is múlják azt, mert előbbiben 18.9%, az utóbbiban 22.8% az analfabéta.

A vármegyei törvényhatóságok közül az átlagnál jobb a helyzet Sopron, Győr, Moson, Vas, Komárom, Esztergom, Veszprém, Tolna, Baranya, Békés, Fejér és Somogy vármegyékben. Középen áll 15.9%-kal Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye s azután sorban mennek lefelé Zala, Nógrád, Hont, Borsod, Abauj-Torna, Bihar, Hajdú, Zemplén, Csanád, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Bodrog, Heves, Csongrád, Szatmár és legmélyebben van Szabolcs vármegye 29%-kal.

A sorrendben a vármegye helyét jelző százalékszám valódi értékét, ületve terhét csak úgy tudjuk felfogni, ha megkeressük annak abszolút számát is, amely Pest vármegyében pl. 157.108 analfabétát jelent, Szabolcsban 70.264-et, Jász-Nagykun-Szolnokban 61.382-t s az egész országban 970.000-et a vallás és közoktatásügyi minisztérium által kiadott „Magyar Népoktatás“ (Budapest 1928) című munkában eszközölt kiigazítás után is, anélkül pedig 1,090.000-et! Vigasztaló azonban, hogy ugyancsak az előbb idézett munkában végzett számítások szerint analfabétáink 25.3% még mindennapi tanköteles-korban van, 3.2%-a pedig szintén tanköteles még (12—14 éves), tehát személyenként tartják őket nyilván a hatóságok és szorítják mulasztásaik részben való pótlására, 71.5%-uk azonban már csak az iskolán kívüli népművelés akciója révén vonható be a felnőttek iskolájába; ezek száma 780 ezerre tehető s ha leszámítjuk még a 60 éven felül levők 23%-át, marad 15—59 éves 529.300 egyén.

A világháború előtt az Orsz. Közművelődési Tanács szervezte és vezette az iskolán kívüli népművelés munkáját és 1908—1918-ig 5102 analfabéta tanfolyamon összesen 117.346 egyént tanítottak meg írni, olvasni és számolni. Ha ez a tisztán társadalmi intézmény 6 év alatt — mert hiszen a háború éveiben nem fejthette ki tevékenységét — ilyen nagy számmal tudta apasztani a nemzetnek ezt a teherterét, mennyivel jogosultabb a reményünk, hogy a háború után kormányhatósági szervezettel és irányítással működő, törvényhatóságoként megalakított Iskolán kívüli Népművelési Bizottságok, a kir. tanfelügyelők s az ország összes tanítóinak a bevonásával, akár egy évtized alatt is teljesen feldolgozzák népoktatásunknak ezt a szégyenletes hátralékát. Nagyon valószínű, hogy a legközelebbi országos népszámlálás adatai ezt a várakozásunkat a legtöbb törvényhatóság területén már ki fogják elégíteni. Igaz, hogy a szétszórt pusztákon, majorokban, tanyákon lakó felnőtt analfabétákat nehéz összehozni a munka nélkül való időben is, pedig sok ilyen lakott telep van az országban; 1786 a száma azoknak, amelyek gyűjtő neve alatt több szétszórt tanya értendő s ezen felül még 5000 népesebb tanyát, majort és pusztát sorol fel az országos statisztika. Ezzel szemben a kis- és nagyközségeink, megyei és törvényhatósági joggal felruházott városaink összes száma 3482.

A „Magyar Statisztikai Közlemények“ 69. kötete nyersen nyújtja oda minden érdeklődőnek azokat a népszámlálási adatokat, amelyekből kiki a maga szempontja szerint alakíthat képet a nemzet kultúrképes-

ségeinek az eloszlása, fejlődése s ennek akadályai felől. A közoktatásügyi minisztérium előbb említett kiadványa mintegy megokolása annak a költségvetési előirányzatnak, mely bár súlyos áldozatokat, de ezeket joggal követeli a nemzettől népoktatásunk zavartalan működésének a biztosításához. Δ statisztikának ott összeállított fegyverzetével ellenállhatatlan és kivédhetetlen támadást lehetett intézni azok ellen, akik a Pauler miniszter által felpanaszolt „felvilágosíthatatlan nagy közöny“ képviselőiül szegődtek volna. Azt hiszem azonban, hogy ma már nem ilyen feltételezett közöny legyőzésére van szükség, inkább a megrendült önbizalmunk felélesztésére és jövőnk felé irányuló hitünk megerősítésére.

Ha az ország különböző vidékein az álló népesség ugyanazon korcsoportjait összehasonlítom egymással s azt találok, hogy Pest vármegyében a 6—ii éves korcsoport 1920-ban az összes népesség 15.1%-a volt, Sopron vármegyében 15.8%, Szabolcsban 15.5%, Szatmárban 15.2%, Borsodban 15.1%, Kecskeméten 15%, Debrecenben 13%, Szegeden 12.6%, Miskolcon 11.9%, Budapesten 9% s ugyanezt a következetességet látom a 3—5 éves korcsoportnál, melynek százalékszámát a felsorolt vármegyékben 4.4%—4.8% között váltakozik, Kecskeméten ugyancsak 4.6%, Miskolcon 3.9%, Debrecenben 3.8%, Szegeden 3.5% és Budapesten 2.8%, — önkénytelenül is felvetődik az a kérdés, micsoda szabályozó erő működik itt közre, hogy az annyira eltérő közgazdasági és kulturális viszonyok között a népesség természetes szaporodásában alig észrevehető a kilengés s a nagyobb arányú beköltözéseknek kitett városok is minden vonatkozásban elárulják ezt a vidéket felszívó képességüket? ... Miért mutat hát a népműveltség értékmérője, az ími-olvasni tudás oly nagy kilengéseket!? ... Érthető és megfejthető-e, hogy Pest vármegye északnyugati sarkában 9% az analfabéták száma, a délkeletiben 33.5%? Az ország északnyugati sarkában 8.1%, az északkeletiben 43.1% (Nyiradony vidékén, Szabolcsban)!? Mi lehet az oka annak, hogy amíg Békéscsabán csak 9.8% az analfabéták százalékszámát és nyugati szomszédságában Orosházán már 14.9%, a másik oldalon Gyulán 18% s a déli közvetlen szomszédságában meg éppen 25.6%? ... A kultúrigény nem lehet valami erőszakosan kifejlesztett lelki tulajdonsága az embernek, és ha feltételezhető is ilyen nagy különbség a kultúrigény tekintetében az ország északnyugati és északkeleti szélén lakó népesség között, de nem lehetséges, hogy az egymás állandó és kölcsönös hatásának kitett ugyanolyan természeti viszonyok között élő, csak a közigazgatás terén elhatárolt népcsoportok között legyen ilyen nagy eltérés. De ha az nem lehetséges és a statisztika ténymegállapításai mégis igazolják ezeket az eltéréseket, ebből arra kell következtetni, hogy az ími-olvasni tudás mégsem oly megbízható értékmérője a népműveltségnek, mint a kilogramm a súlynak, a méter a hosszúságnak.

Tény az, hogy amely vidéknek kevés az iskolája és sok a be nem iskolázható tankötelese, ott kell keresni a legtöbb analfabétát. 1869-ben az ország tanköteleseinek csak 47.8%-a járhatott iskolába, 1870-ben 52.2%-a, 1871-ben 56.6%-a, de volt olyan tankerület is, ahol az iskolába járók száma csak 10.7%-a volt a tanköteleseknek. Ez a számítás azonban

nagy tévedésen alapult, mert a tankötelesek számának a megállapításához 17%-os kulcsot használtak s így Budapest rovására is 50% be nem iskolázott tankötelest írtak. Az előbb említett 3.éves fokozat csak annak a feltüntetésére alkalmas, hogy népoktatási törvényeink első három évében mindjárt 9%-os javulás mutatkozott a beiskolázottak számában. Az analfabéták számára nézve ebből az időből biztos adataink nincsenek, de ha számarányuk úgy fogyott az elmúlt félszázad alatt, mint Budapesten, akkor feltehető, hogy 1869-ben még 79%-a volt analfabéta az ország hat éven felüli lakosságának. De ezt csak azért említem meg, hogy rámutathassak arra, hogy a tankötelesek közül tényleg iskolába járók számaránya nem elég hozzá, hogy ebből állapítsuk meg az analfabéták számának a fogyását vagy emelkedését, mert ha kiigazítjuk az 1869-ben tényleg iskolába járó tankötelesek százalékszámát 74-re, amely szám valószínűbb az abban az évben kimutatott iskolába járók abszolút számát tekintve, akkor az 1920/21 tanévi 85,5%-os beiskolázottságból éppen nem magyarázható meg az analfabétáknak csak 15,2%-ra történt lepadása. S ez érthető is, mert ha valami jól alkalmazott közigazgatási nyomással s elegendő számú iskolahelyiség előteremtésével egyik évről a másikra 100%-ig megvalósítanók a teljes beiskolázást, akkor is évtizedek munkájába kerülhetne még a 15 éven felül lévő analfabétáink számának a kiküszöbölése.

Tehát az iskolán kívül még más tényezőknek is kell közrehatni az analfabétizmus megszüntetésénél, amely tényezők hatását nem tisztán lelki motívumok váltják ki. Van a népműveltségnek olyan értékálló-mánya is, amelynek nem az írni-olvasni tudás a mértékegysége; az írni-olvasni tudás szükségérzetének a kiváltásához belső lelki motívumokon kívül más külső motívumoknak is kell közrehatniok. Legvilágosabban a harctéri tapasztalatok, a háborús viszonyok tárják fel ezeket a keresett külső motívumokat. A hadrakelt seregnél száz ember közül mindig akadt — nem 15, hanem 25 is, aki nem érezte azelőtt elég tudatosan az írni-olvasni tudás szükségességét, mert olyan zárt körben élt, ahol élményeit élő szóval is közölhette mindazokkal, akik őt érdekelték. Vágyainak, akaratának a kielégítéséhez nem kellett közvetítő eszköz, megszokta a közvetlenséget s a legrövidebb, az egyenes utat. Amikor kivált ebből a szűk, zárt körből, a 36—40 éven át megszokott közösségből és reá nézve határtalanul tág, új területen kezdett szövédni új érdekköre, szembetűnő kínlódással kereste az elszakadt mindennapi kapcsolatok szálait. Az első időben csak sóhajokat menesztett a még nyilvántartott irányban — hazafelé, később elvesztette a tájékozóképességét is. Nem maradt más hátra, kézbe kellett venni azt a tábori levelezőlapot, hogy kiöntse reá lelkének túlsúlyát, vigye haza, abba a mindenét magában foglaló zárt körbe. Az érdektelen cenzor nem olvasott le erről a lapról egyebet, mint — „Én hála Istennek egészséges vagyok. — Tisztelem a szomszédokat, sógorékat, komáékat.. Otthon — egy egész napra, egész hétre való társalgást nyitott meg ez a szükségzavú tábori lap, melynek középpontja az elküldője volt. Az a kínlódás, mellyel ennek az egynéhány szónak a leírása járt, otthon arra bírta volna rá az íróját, hogy inkább lemond a dicsőségről, melyet írni-olvasni tudása biztosít neki, analfabétának vallaná magát az a 36—40

éves férfi, aki egyébként járt iskolába és tisztelettel emlékszik vissza tanítója minden szavára. A harmadik, ötödik,... tizedik lapnak a megírása már nem járt verejtékezéssel, több is került reá a megemlékezéseknél, nagyra értékelt figyelmeztetés: „Miska fiamat pedig szorítsátok, hogy el ne hanyagolja az iskolát!“ Most már szégyenlené az öreg népfelkelő, ha szemére vethetné valaki, hogy írástudatlan.

Ezt a nem sokat mondó megfigyelésemet használom fel, amikor azon tépelődöm, miért oly tarka, sok helyen élesen határolt Magyarország analfabétáinak járásonkint színezett térképe? Hiszen Kecskemétnek 42.8% beiskolázásán tankötelest ró terhére az 1920/21. tanévi statisztika, Szabolcs-Ung vármegyének meg 28.4%-ot és mégis Kecskeméten 6.2%-kal kevesebb az analfabéta, mint a nevezett vármegyében. Vagy talán Kecskemét csak az utóbbi időben esett vissza népoktató kötelességeinek ellátása terén? Nem, mert inkább a természetes szaporodású városok közé tartozik, mint a vármegyék. Nem találok reá más magyarázatot, mint hogy Kecskemét népességének újabb időben kitágult az érdeklődési köre, új kapcsolatai keletkeztek messze a város határán túl s ehhez szüksége van írni-olvasni tudásra s a megszerzett készségek gyakorlására... Szabolcs-Ung még ma is zártabb, önmagára utalt egység, érdeklődési köre nehezen tágul a zárt községek s a szétszórt tanyák lakóinak. A „nem írok, nem olvasok“ nem annyira bűnük, mint inkább önmagukra utaltságuknak a jele. Nincs hová, kinek, mit ímiok.

Bonyhád és vidéke szembetűnő világos folt ezen a térképen, mert csak 8.8% analfabétáinak a száma a környező vidék 14—15%-ával szemben; talán azért, mert németek a lakói? Inkább azért, mert a híres bonyhádi tájfajta tehéngazdasága révén széles érdeklődési kört alakított magának, melyet előszóval, közvetlen érintkezésekkel nem tud többé betölteni. De hát mi avatta kimagasló írástudókká Békéscsaba, Szarvas felemagyar, feletót népét, hogy ott is csak 9.8, illetve 11.4% az analfabéta? Hiszen 1869-ben még a 21. helyen szerepel a vármegye tanköteleseinek beiskolázása tekintetéből a mai 25 vármegyei törvényhatóság között, pedig népének nemzetiségi és vallási megoszlása akkor is olyan volt, mint ma. Szabolcs vármegye pl. akkor még előnyösebb helyzetben volt ebből a szempontból, mint Békés, mert a 19. helyet foglalta el. Ami pedig a két összehasonlított vármegye részéről 1928. évben kimutatott tanteremhiányt illeti, Békés vármegye itt sincs sokkal előnyösebb helyzetben Szabolccsal szemben, mert az előbbinél 128, az utóbbinál 216 terem szükséglete mutatkozott s az előző három év alatt Békés 119, Szabolcs 143 új tantermet építtetett. Békésnek is 1920/21-ben 20.6% be nem iskolázott tankötelese volt, Szabolcsnak 28.4%. Mi lehet az oka tehát, hogy Békés vármegyében a lakosság aránya szerint félfannyi analfabéta sincs, mint Szabolcsban, Békéscsabán és Szarvason pedig a szabolcsi 29%-nak csak $\frac{1}{3}$ része a számuk? A helyes magyarázat csak az lehet, hogy Békés vármegye népét az utóbbi évtizedek alatt sokkal több közgazdasági és társadalmi mozgalom izgatta, mint a Nyírségét. Ha egyébire nem hivatkozhatom, csak a Berettyó és Sárrét vidékének a csatornázására gondolok, a társadalmi nyugtalanságokkal kapcsolatban Achim András nevét említem

meg s a helyi viszonyok részletesebb ismerete teljes világosságot vetne arra, hogy miért tágult a békési falvak, puszták és tanyák népének az érdeklődési köre egyaránt jóval messzebb a lakóhely határainál és megnövesztette bennük az írni-olvasni tudás igényét, fejlesztette ennek a készségnek a gyakorlatát. A Nyírség népének a zárt egységét évtizedek óta nem szakította át semmi mozgalom, békés nyugalmát nem zavarta semmi olyan jelenség, mely érdeklődést keltett volna benne a lakóhelyén túl történő események iránt. Közismert dolog, hogy a Nyírség földrajzi és közgazdasági szempontból is olyan zárt és kielégítő egység, mely az egyszerűbb élet természetes igényeit mind kielégítheti. Nem merem azt mondani, hogy valami „felvilágosíthatatlan nagy közöny” állja útját Nyírség vidéke népének, ezért nem fejlődik nála a népoktatás ügye és tartózkodás nélkül vallja magát még ma is sok fia-lánya analfabétának, hanem „vágyainak, akaratának a kielégítéséhez neki sem kell közvetítő eszköz, megszokta a közvetlenséget s a legrövidebb, az egyenes utat...”

Vizsgáljuk meg most a rendezett tanácsú vagy megyei városok között utolsó helyre került Kiskunfélegyházát, amelynek népét 33⁵%-os analfabétizmus terheli. Mindenekelőtt számításba kell venni azt a súlyos körülményt, hogy ennek a városnak a népe majdnem felerészben — 47.6% — a 66.421 kát. holdat kitevő külterületen, szétszórt tanyákon lakik. A gyermekek létszámának több mint 50%-a esik a külterületre, 10.172-ből 5452, csak a 0—6 éveseket számítva. A tanyákon lakó népesség 6 éven felüli részének 40.9%-a analfabéta, a városban lakók közül csak 10⁵%. Ilyen átszámítással tehát Kiskunfélegyháza összehasonlítható Zalaegerszeggel, amely városnak lakott külterülete alig van és 6 éven felül levő analfabétáinak a száma io⁶%.

Kiskunfélegyháza tanyavilága 1925. évben csakugyan 29 tantermet igényelt még a meglévőkhöz. Ez a körülmény arra vall, hogy itt könnyű volt elfelejteni az írás-olvasást, mert gyarló lehetett a gyermekkorban is annak a készsége. Ezen a vidéken 8 éves koruk előtt embertelenség lenne a gyermekeket rendes iskolabajjárásra kényszeríteni az úttalan utakon, zimankós, hideg időben. Azután — ahány tanya, annyi pásztorra van szükség, mert közös legelőkről itt szó sem lehet — akolban, istállóban nem nevelhetik fel a jószágot, körül nem keríthetik sem a jószágnak szánt, sem a megművelt földjüket. Ki őrizze, terelgesse a szabadjára engedett jószágot, ha nem a gyerek? Lehet-e ezért még ma is „felvilágosíthatatlan közönnyel” vádolni ezt a becsületes tanyai népünket? Kiszállnak ők is vertfalú kis tanyájukból, de csak egy irányban viszik és hozzák az élelmet és egyéb szükségletet — a félegyházi piacig terjed az érdeklődésük. Kinek, mit írjanak, hiszen ide az írást is maguknak kellene bevinniük.

Az írni-olvasni tudók száma szerint élen álló öt vármegye egymás mellett: Sopron, Győr-Moson-Pozsony, Vas, Komárom-Esztergom és Veszprém. Lakott külső területeik jelentéktelenek, viszont a községek aprók, egymástól nem messze esők. Sopron vármegyében 93, Vasban 233, Veszprémben 182 községnek ezren alul van a lélekszáma, ezért szociális és gazdasági szempontból egyik sem alkothat önmagában teljes, önálló egészet. Érdekeik átszövődnek egymásba s ez a folyamat

sohasem áll meg, nem alakul ki megszabott határa egy-egy érdekkörnek, ahol megtörnének közéletük hullámai, sőt átcsapnak az ország határán is. Ez a hullámzó élet nem enged megállapodást, mindig több és több erőt igényel, nem szünetelteti a megszerzett készségeket, foglalkoztatja azokat, mert a mozgó élet hullámai mindig hoznak és visznek valami újat, egyik község sem zárkozik bele évszázados megszokottságába. Nem is tudatos talán az a kollektív munka, amely itt folyik; olyan lehet az, mint egy testszervezetnek az emésztési folyamata, szükségszerűen vonja bele a közös munkába egyik szerv a másikat.

Ha nem is tudatos ez a kollektív élet, eredménye mindenesetre olyan, amelyen fenn kell akadnia és gondolkoznia lehet mindenkinek, akit érdekelnek hazánk népműveltségi viszonyai s azokat az ími-olvasni tudás mértékével értékeli. Ennek a műveltségnek az elosztóhelye kétségen kívül a népiskola. Az első és legszükségesebb feladat annyi népiskolának a létesítése, hogy mindenki hozzáférhessen ehhez az elosztóhelyhez. Amit azonban az iskola nyújt, az csak nemes vetőmag, az még nem maga a műveltség, ezt az élet termeli abból az elvetett magból. Gondoljunk csak a bibliai magvetőre, hányféle eredményre figyelmeztet az bennünket és szembetűnő ennek a kétezer év előtt elmondott példabeszédnek az igazsága még mai is. A statisztika nem ad választ arra a kérdésre, hogy nagyszámú felnőtt analfabétánk közül hány tudott már ími-olvasni gyermekkorában és hányán jutottak hozzá csak felnőtt korukban a műveltség megszerzésének és ápolásának az elemi eszközehez. Amint az egyik csoport nem oka annak, hogy senki sehonnán nem kereste, nem igényelte a beléjük vetett mag első terméseit, úgy a másik csoport sem tehet róla, hogy nem gyermekkorukban jutottak hozzá az elosztóhelyhez, hanem csak később, amikor már az élet sodorta őket oda.

Az állam eszméje magába zárja azt a gondolatot is, hogy céltudatos akaraterő uralkodjék benne. Nem nyugodhatunk bele az egyszerű megfigyelésbe és megállapításába annak, hogyan sodródik az állam népe egyik vagy másik közgazdasági és kulturális gócpont köré, hogyan alkalmazkodik természetes ösztöne vagy a helyzet kényszere folytán az ott talált viszonyokhoz, hányán buknak el és hányán győzedelmeskednek a megváltozott helyzetben, ez nem árulja el azt a keresett „céltudatos akaraterőt“. Az állam nem lehet csak keret vagy körülhatárolt meder, amelyben úgy hullámszik a beléje szorult néptömeg, ahogyan a mélységében fakadó esetleges források, titkos erők vagy a fölötte kavarodó légáramlatok verik föl és hajtják hullámaikat. Az állam szervezet is, mégpedig célirányos és öncélú szervezet, amelyben a legapróbb részek, az egyedek élettevékenységének is e cél felé kell irányulniuk. Feltétlenül egészségtelen állapot az, ha az egységes szervezet egyik részén szinte elhal az élet, a másikon meg lázas tünetek közt vívódik. Az analfabétizmus ott, ahol magas százalékszámmal jelentkezik, az illető vidék elhalását, elaléltságát jelenti az egész nemzettest szempontjából, az a céltudatos akaraterő ide valahogy nem hat ki és nem kapcsolja bele ezt a testrészt az egész szervezet célirányos életműködésébe.

Az ími-olvasni tudás elosztóhelye ezután is a népiskola marad,

de nem szabad ezt az alapvető munkát, annak közvetlen eredményeit később elhanyagolni, a vetést tisztán a Gondviselésre bízni. Az állam, vagy melegebb kifejezéssel — a nemzeti társadalom szervezet és nem keret csupán. Ha szervezet kapcsolja bele az egész testét életműködésébe, tűzzön ki minden egyes résznek feladatot, amelynek a megoldása nemcsak szűkebb helyi érdek, hanem a köz érdeke is. Ne éljen csak önmagának sem az egyén, sem a család, sem a falu, sem a város, hanem a nemzetnek is, akkor ími-olvasni tudását mindenki úgy fogja megbecsülni, mint az egész nemzet életébe bekapcsoló idegszálát, amelynek elsovadása az ő kiválását, száműzetését jelentené a nemzet életéből. Ezért oly örövendetesek a népiskolák számának az utóbbi években történt hatalmas emelése mellett a népművelésnek különböző irányokból újabban megindult, s az államtól is erélyesen pártolt törekvései.

PADÁNYI ANDOR